

דין הבחנה

המשנה בפרק רביעי (משנה י') קובעת:

היבמה לא תחלוץ, ולא תתיבם, עד שיש לה שלשה חדשים. וכן כל שאר הנשים לא יתארסו, ולא ינשאו, עד שיהיו להן שלשה חדשים. אחד בתולות, ואחד בעולות, אחד גרושות, ואחד אלמנות, אחד נשואות, ואחד ארוסות.
רבי יהודה אומר: הנשואות יתארסו, והארוסות ינשאו, חוץ מן הארוסות שביהודה מפני שלבו גס בה.

רבי יוסי אומר: כל הנשים יתארסו חוץ מן האלמנה, מפני האבול [=לשון אבלות].

הנימוק לתקופת הבחנה בת שלושה חודשים בין מערכת יחסים אחת לשניה מופיע בגמרא:

משום דאמר קרא: להיות לך לאלהים ולזרעך אחרריך, להבחין בין זרעו של ראשון לזרעו של שני (מב ע"א).

כאשר ההפרש בין הנישואין הראשונים לשניים הוא פחות מג' חודשים לא ניתן לדעת מיהו אבי הילד, ולכן התורה מצריכה את תקופת הבחנה. בהמשך הגמרא מובא נימוק אחר לצורך בבחנה - חשש מציאותי שבגלל המידע הקלוי לגבי אביו של הולד, עלול הולד לישא את אחותו ביום מן הימים.

גם ההסבר הראשון וגם השני מתבססים על ההנחה שבלי ההמתנה לא נדע מי הוא אביו של הולד. המחלוקת ביניהם מתמקדת בשאלה האם חוסר הידיעה בעייתי כשלעצמו, או שהוא בעייתי בגלל ההשלכות המסוכנות שנובעות ממנו.

בסוף הפרק השלישי ובתחילת הפרק הרביעי פוזרים פרטי הדינים השונים של דין הבחנה. עיון בהם מעלה שיש מקום להציע הבנה אחרת לטעמו של דין הבחנה, אשר תשפוך אור חדש על הדין כולו.

החריגים לדין הבחנה

המקרה הקלאסי של הבחנה הוא כאשר אישה הייתה נשואה כדת וכדין, קיימה יחסי אישות עם בעלה, ושניהם לא עקרים. כעת, אם האישה תרצה להינשא שנית עליה לחכות שלושה חודשים. אבל ישנם גם מקרים חריגים, ולגביהם נחלקו התנאים האם קיים בהם דין הבחנה.

ניתן לדבר על שלושה סוגים של חריגים:

א. אישה שנבעלה בלי נישואין.

ב. אישה שהייתה נשואה אבל ברי לנו שלא נכנסה להריון (או כי לא נבעלה, או בשל בעיית עקרות).

ג. אישה שהייתה נשואה וקיימת אפשרות שהיא בהריון, אך היא אינה רוצה להינשא כי אם להתארס בלבד.

אם הבעיה היחידה שמטרידה אותנו היא הספק בדבר זהותו של אבי הולד, היינו צריכים להפעיל דין הבחנה במקרה א' ולא להפעיל אותו במקרים ב' וג'. בפועל, למרבה ההפתעה, מצאנו בתנאים דעות הפוכות גם לגבי סעיף א' וגם לגבי סעיפים ב' וג'.

מקרה א' - בברייתא (לה ע"א) נחלקו ר' יהודה ור' יוסי לגבי אישה שזינתה או נאנסה. ר' יוסי סובר שאין צורך במקרה זה בתקופת הבחנה. אביו ורבה נימקו את שיטתו בכך שבמקרה זה אין חשש שהיא בהריון, או בגלל שאישה מזנה משמשת במוך, או בגלל שאישה מזנה מתהפכת.

מקרה ב' - אישה שברור שאיננה בהריון. בגמרא (לד ע"ב) שמואל מחייב הבחנה בקטנה שיצאה בגט; הגמרא בהמשך (מא ע"ב) שוללת אפשרות שקטנה תתייבם תוך ג' חודשים; ר' מאיר, בברייתא המובאת בין השאר אצלנו (מב ע"ב), מביא רשימה ארוכה של מצבים בהם ברור שהאישה אינה בהריון ובכל זאת הוא דורש שהאישה תחכה ג' חודשים.

מקרה ג' - המקרה בו אישה רוצה להתארס בלבד שנוי במחלוקת תנאים במשנה (לעיל).

נצטרך אפוא לומר שהגזרות במקרים הללו הם משום לא פלוג, וכפי שאומר שמואל לגבי הבחנה בקטנה היוצאת בגט - "גזור רבנן קטנה משום גדולה". יחד עם זאת, נראה כי נימוק נוסף מרחף מעל דעות תנאיות רבות, אשר אינן מצמידות את הצורך בהבחנה לבעיית ההריון.

הבחנה באירוסין

ראינו שתי דעות ביחס לאישה הרוצה להתארס בלבד. תנא קמא מצריך המתנה, ור' יהודה איננו מצריך.

בגמרא מובאת גם דעה שלישית:

שלח ר' חייא בר אבין: מארסין תוך ג' וכן עושים מעשה.

וכן היה ר' אלעזר מלמדנו משום רבי חנינא הגדול: רובו של ראשון ורובו של שלישי

(מג ע"א).

ואמצעי שלם

על פי דעת הביניים שלפנינו, נסתפק בג' חדשים מקוטעים. קשה להבין כיצד הגיע ר' חייא בר אבין לדעת ביניים זו על פי הסברנו עד כאן. אם גוזרים ארוסין אטו נשואין, הרי צריך ג' חדשים מלאים. ואם לא גוזרים, הרי אין צורך בהבחנה כלל! ייתכן אם כן, שקיים ערוץ נוסף בדין הבחנה.

הבחנה כתקופת צינור

אחד משני המקורות שהביאה הגמרא לדין הבחנה הוא הפסוק - "להיות לך לאלהים ולזרעך אחריו". אולי ניתן להבין לימוד זה בדרך אחרת מזו שהבנו עד עתה.

הגמרא בסוף פרק נושאים משתמשת בפסוק זה ללימוד נוסף:

להיות לך לאלהים ולזרעך אחריו... הכי קאמר ליה לא תנסב עובדת כוכבים ושפחה
דלא ליזיל זרעך בתרה (ק ע"ב).

הגמרא לומדת מהפסוק שאסור להתחתן עם גויה, מפני שזרעך ילך אחריה. האם אין איסור לשאת גויה באופן שלא יהיה לו ממנה צאצאים (הוא או היא עקרים)? נראה בפשטות שאסור!

לפיכך, נראה שהמושג זרע יכול להתפרש בשתי דרכים: או במובן הפשוט של צאצאים, או במובן של תאי זרע, ובאופן רחב יותר כמבטא כל מערכת יחסים בין יהודי לגויה. ביאור הפסוק, על פי הבנה זו, הוא שכדי שהקב"ה יהיה לנו לאלקים, אסור שחלק מאיתנו יהיה קשור בגויה, בגופו - תאי הזרע או בנפשו. הבעיה איננה רק בתוצאה אפשרית של הביאה אלא גם בעצם מעשה הביאה.

אם נמשיך בכיוון זה ונפרש על פיו גם את דין הבחנה, הדברים יעלו באותה הדרך. איסור הנישואין המידיים איננו רק מהחשש שלא נדע מי האבא, אלא עצם קיום מערכת נישואין מבלי שהאישה עברה תקופת צינור בין בעליה, הוא הבעיית. ההבנה הזו כי מדובר בהפרדה בין מערכות יחסים שונות, איננה דוחה, אלא מתווספת לחשש בדבר זהותו המעורפלת של האב.

עתה ניתן להבין את שיטתו של ר' חייא בר אבין. ישנו דין הבחנה רגיל שנובע מחשש לספק בנוגע לזהות האב, ודין זה דורש ג' חודשים מלאים. ישנו גם דין צינור בין קשר מסוים לרעהו, אולם בו אנו מסתפקים בג' חודשים מקוטעים.

ניתן גם לדבר על שתי רמות בתקופת הצינור. וכאן ניתן לחלק בין שלב האירוסין שהוא שלב פורמלי, לבין שלב הנישואין שהוא שלב קיומי ומציאותי. לפני אירוסין נדרוש תקופת צינור קצרה ולפני נישואין נדרוש תקופת צינור ארוכה יותר כיון שזהו קשר יותר משמעותי.

ג' חודשים בייבום וחליצה

הגמרא (מא ע"ב) מתקשה: מדוע לא ניתן לחלוץ תוך ג' חודשים? מסקנתה היא, שזה נובע מהכלל "כל שאינה עולה לייבום אינה עולה לחליצה". רב חיינא הקשה מדוע במקרים אחרים של ספקות שבהם לא ניתן לייבום, לא מפעילים את הכלל הנ"ל. על כך עונה הגמרא, שבדין הבחנה גם אם נדע בוודאות שהאישה איננה בהריון לא ניתן לייבום אותה. והראיה מקטנה שאסורה לייבום תוך ג' חודשים אף שברור שאיננה בהריון. רש"י שואל:

מדוע מקרה זה שונה ממקרים אחרים בהם גזרו רבנן שלא תתייבם? תשובתו היא: שכאן היא יכולה לחכות, ולאחר ג' חודשים היא תהיה בת ייבום, ואילו במקרים אחרים היא תמיד תהייה לא בת ייבום.

על פי דברנו נקל לענות על קושיית רש"י. בניגוד למקומות האחרים שבהם ההפקעה מייבום היא רק מדרבנן ברמת החשש, כאן ההפקעה היא ברובד הדאורייתא, כדי להבחין בין ביאה לביאה.

ג' חודשים בביאה ראשונה

המשנה בסוף פרק שלישי דנה במקרה מעניין:

שניים שקידשו שתי נשים ובשעת כניסתן לחופה החליפו את של זה לזה... מפרישין אותן שלושה חדשים שמא מעוברות הן (לג ע"ב).

הגמרא מקשה מדוע צריך הבחנה, והרי "אין אשה מתעברת מביאה ראשונה":

מורי ורבי הרב ליכטנשטיין הקשה: מדוע חוששים לביאה ראשונה בנשואין רגילים ומחייבים אותה להמתין ג' חדשים?

ניתן ליישב את הקושייה לאור דברינו לעיל, ולאור דין ייחודי נוסף שקיים בביאה ראשונה. אחד מדיני טומאת שכבת זרע קובע שאישה ששכבה עם איש נטמאת מדין שכבת זרע. הגמרא מביאה חריגה לטומאה זו:

אותה - פרט לכלה דברי ר' יהודה ...

אמר ליה הון בריה דרב נחמן לרב נחמן: לימא קסבר ר' יהודה התורה חסה על תכשיטי כלה! אמר ליה: לפי שאין אשה מתעברת מביאה ראשונה (לד ע"ב).

אחרונים הקשו מדוע נשים אחרות שלא יכולות להתעבר, כמו זקנה ועקרה, לא נתמעטו גם הן מטומאת שכבת זרע. התשובה לשאלתם נעוצה, כנראה, בסיבה שבגללה ההריון נמנע. בנשים רגילות יש בעיה פיזיולוגית שבגללה ההריון לא מתפתח, ואילו בכלה הביאה עצמה הייתה פגומה והזרע לא הגיע לרחם. כלה לא נטמאת בשכבת זרע כיוון שלא הייתה ביאה מושלמת, ואילו זקנה ועקרה נטמאות משום שהייתה ביאה מושלמת.

לאור הדין הזה אפשר ליישב את קושייתו של הרב. מיעוט שלא מתעברות בביאה ראשונה מספיק כדי לפתור את חשש העיבור, אך נשארה בעיית ההבחנה בין ביאה לביאה. כיוון שהביאה בכלה איננה מושלמת, לא חלה עליה חובת ההבחנה שבין ביאה לביאה.

עבר וכנס

הגמרא קובעת שאם עבר וכנס לפני ג' חודשים יוציא וייתן גט. האמוראים נחלקו (לז ע"א) מה הדין בברח: האם משמתינן ליה עד שיגרש, או שעצם בריחתו היא סימן מספיק כדי

לדעת שלא יכנוס.

לכאורה מחלוקת זו תלויה בשאלה מדוע אנו דורשים גט. האם כדי למנוע אפשרות שיבוא עליה, או מפני שעצם הנישואין הללו בעייתיים, ולכן דורשים מהם 'לחתוך' את הקשר. מי שדורש גט בברח, הבין שעצם המצב שבו הם נשואים בעייתי לכשעצמו, ומי שלא דורש גט מסתפק בכך שבעלה לא יבוא עליה.